

М. О. Солодкий,

*к. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри біржової діяльності і торгівлі
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ БІРЖОВОГО ТОВАРНОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

М. О. Solodky,

*Ph.D., professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, professor of the Department of exchange activities and Trade
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

PROBLEMS AND WAYS OF DEVELOPMENTS OF THE COMMODITY EXCHANGE MARKET IN UKRAINE

У статті висвітлено сучасний стан вітчизняного біржового товарного ринку та розкриті причини, що гальмують його розвиток. Досліджено основні чинники відсутності торгівлі товарними деривативами на біржовому ринку країни та вказано на тісний взаємозв'язок процесів ціноутворення на вітчизняному спотовому ринку та ф'ючерсних біржах провідних країн світу. Наведено основні проблеми неефективного здійснення законодавчо-правового регулювання біржового товарного ринку. Наведено пропозиції щодо напрямів розвитку біржового товарного ринку в Україні в сучасних умовах, з визначенням вагомості ролі і місця держави в цих процесах. Акцентовано увагу на необхідності затвердження на урядовому рівні програми розбудови біржового товарного ринку країни до 2025 року.

The article describes the current state of the domestic commodity market and discloses the reasons that hinder its development. The main factors of the absence of commodity derivatives trading on the exchange market of the country are investigated and indicated by the close relationship of pricing processes in the domestic spot market and futures exchanges of the world leading countries. The main problems of the ineffective implementation of the legal regulation of the commodity exchange market are presented. The suggestions on the directions of the commodity exchange market development in Ukraine in the modern conditions with determination of the important role and place of the state in these processes are given. The emphasis is placed on the need for approval at the governmental level of the commodity exchange market program development of the country by 2025.

Ключові слова: біржовий товарний ринок, товарні біржі, деривативи, базис, спотовий ринок, ф'ючерсний ринок, сільськогосподарська продукція.

Key words: commodity exchange market, commodity exchanges, derivatives, basis, spot market, futures market, agricultural products.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації вітчизняна економіка дедалі глибше інтегрується у світове економічне співтовариство. За таких умов довготривалий розвиток ринкової економіки при постійній ціновій нестабільності зумовило до пошуку і застосування нових механізмів, ефективних в управлінні ціновими ризиками та налагодженні взаємозв'язків між локальним і світовим ціноутворенням.

Одним з таких механізмів став високо розвинутий біржовий товарний ринок з його строковою формою торгівлі біржовими інструментами – деривативами. У зв'язку з цим актуальності набуває аналіз проблем та напрямків розвитку біржового товарного ринку в Україні, приділяючи значну увагу світовій практиці у даному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням основних аспектів функціонування біржового товарного ринку займалися зарубіжні та вітчизняні вчені, серед яких вагомими є праці: Х. Воркінга, П. Гарсія, Р. Грея, К. Дусака, А. Комара, О. Маслака [1], Л. Примостки, Ю. Рубана, Д. Сігела, Дж. Сороса [5], О. Сохацької, В. Томака, В. Яворської [2-4] та інших.

Постановка завдання. Метою є визначення актуальних проблем та обґрунтування перспективних напрямків розвитку вітчизняного біржового товарного ринку в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Біржовий товарний ринок посідає чільне місце у сучасній ринковій економіці. Нині товарні біржі обслуговують потреби товарних ринків, забезпечуючи прозоре ціноутворення і віддзеркалюючи усі процеси, що відбуваються у суспільстві. У нинішніх реаліях стан розвитку економічної системи визначається рівнем функціонування біржового ринку [2].

Біржові механізми, на перший погляд, прості але вони забезпечують передбачене ціноутворення, демонополізацію, «деолігархізацію» ринків і, основне, ефективне управління, організацію виробництва, реалізації, зберігання промислової сировини і сільськогосподарської продукції, забезпечуючи достатній і максимально прогнозований рівень прибутковості для усіх учасників і стабільний розвиток економіки на макро- та макрорівнях у цілому.

Успішне функціонування цієї системи, як показує світова практика, досягається розумним поєднанням зусиль держави та громадськості, передусім біржової спільноти, шляхом вироблення чіткої довгострокової програми розвитку біржового ринку та створення відповідного законодавчо-правового поля, що забезпечує ефективність діяльності цього ринку. При цьому, стратегія його розбудови в кожній країні формувалась у залежності від традицій, ментальності та готовності спільноти сприйняти її, а головне старанно виконувати (рис. 1) [1, 3, 4].

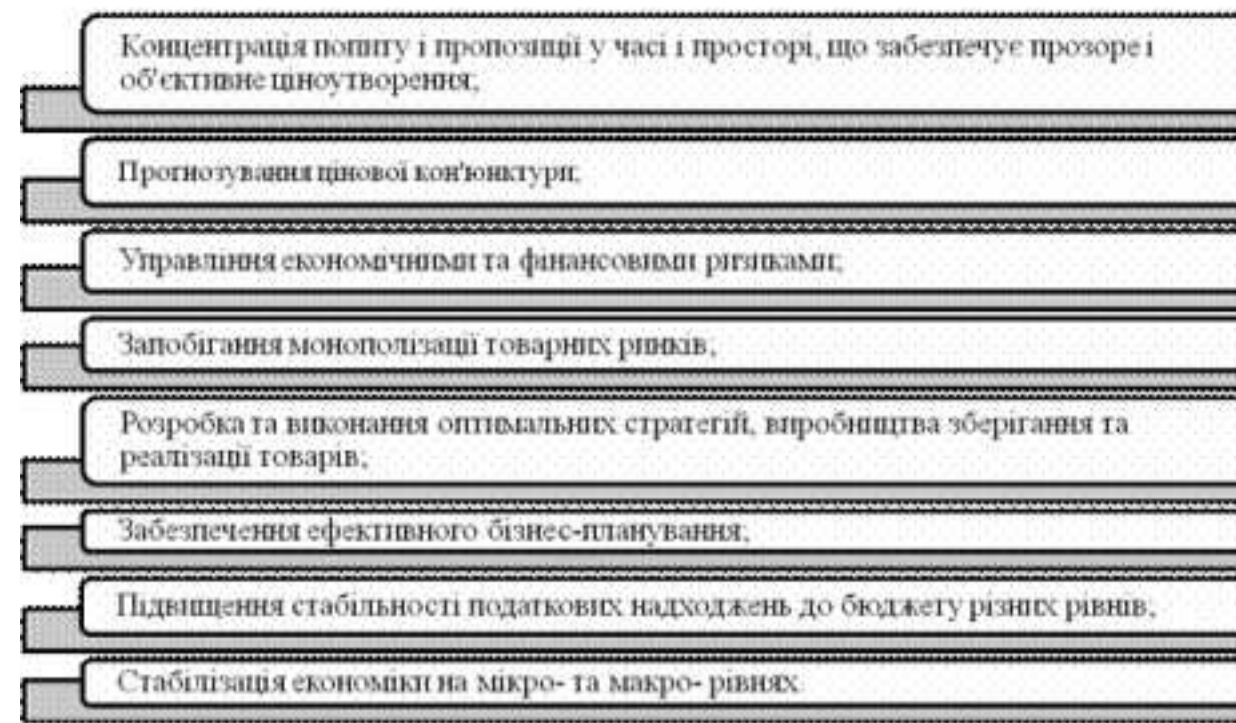

Рис. 1. Основні функції біржового ринку в країнах з ринковою економікою
Джерело: побудовано автором

Основні засади функціонування біржового товарного ринку в країнах з ринковою економікою відображено (табл. 1). Як бачимо, не дивлячись на національні відмінності всі стратегії розвитку біржового товарного ринку побудовані на провідній ролі держави у цьому процесі.

Сьогодні, не зважаючи на позитивний світовий досвід, у практиці побудови вітчизняного біржового товарного ринку домінує напрям мінімального втручання держави у цей процес. Відомий у світі фінансист, біржовик та філантроп Дж. Сорос, який накопичив багатомільярдний капітал на біржовому ринку зазначив, що не можливо збудувати цивілізований біржовий ринок без втручання держави, функції якої зводяться, перед усім, до створення законодавчо-правового поля і контролю за його втіленням. Наглядові і контролюючі функції в демократичному суспільстві розподіляються між громадськими організаціями і державним апаратом [5].

Таблиця 1.
Основні засади функціонування міжнародного біржового товарного ринку

Країна	Основні засади
США	<ul style="list-style-type: none"> – Наявність деталізованого законодавства, яке переглядається кожні п'ять років; – чітка система управління; – підкомісія товарного біржового ринку в Конгресі США; – спеціальний державний орган регулювання КТФТ; – асоціація учасників біржового ринку НАФТ; – високі фінансові та моральні вимоги до організаторів та професійних учасників ринку; – обов'язкове ліцензування всіх учасників біржового ринку. – <i>Довідково.</i> До 1980р. відповідальність за розвиток цього ринку несло Міністерство с.г. США
Країни ЄС	<ul style="list-style-type: none"> – Кожна країна має своє законодавство з регулювання біржового ринку, як правило єдине для товарного і фондового; – єдиний орган державного регулювання, переважно Мінфін; – ліберальні вимоги до учасників ринку.
Китай, Індія, Бразилія, Аргентина, Туреччина	<ul style="list-style-type: none"> – Жорстке регулювання біржового товарного ринку; – високі вимоги до учасників ринку, обов'язкове ліцензування; – з метою державного контролю механізмів ціноутворення, визначені важливі для економіки держави товари, угоди, на які обов'язково укладаються на біржовому ринку; – встановлені стимулюючі засоби для виробників, переробників за участь у біржових торгах (пільгове оподаткування, безкоштовне навчання та ін.).

Джерело: побудовано автором

На превеликий жаль вітчизняний товарний біржовий ринок практично не виконує жодної з функцій, які він забезпечує в країнах з розвинутою ринковою економікою. Він створений і діє без наявності цілісної державної стратегії його розвитку та відсутності досконалого законодавчо-правового поля. Чітко розуміючи природу астрономічної кількості товарних бірж, їх примітивний рівень розвитку, законодавці та чиновники не поспішають внести зміни до основного Закону України «Про товарну біржу», який регулює цю діяльність і прийнятий ще в далеких 90-х роках минулого століття.

Координацію та управління розвитком біржового товарного ринку в країні протягом багатьох років здійснює Міністерство економічного розвитку і торгівлі України разом з профільними міністерствами і відомствами. Недооцінка з їхнього боку важливості його розбудови призвела до занепаду, дискредитації та повної деградації цього ринку. Обсяги торгівлі за останні роки різко скоротились. У товарній структурі біржового обігу домінує продукція агропромислового комплексу, питома вага якої коливається від 41 до 88 відсотків (табл. 2) [2].

Таблиця 2.
Характеристика стану біржового товарного ринку України

Роки	Біржовий обіг, млрд грн	У т.ч. с.г. продукція, млрд грн	Питома вага с.г. продукції, %	Середній розмір статутного капіталу біржі, тис. грн	Середньорічний дохід на одну біржу, тис. грн
2008	59,8	40,2	67	294	45,8

2014	25,6	21,7	84	310	98,4
------	------	------	----	-----	------

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [2]

За 2014 рік 582 вітчизняні товарні біржі забезпечили торговельний обіг в розмірі 25,6 млрд гривень, що дорівнює місячному обсягу торгівлі сільськогосподарською продукцією на Чиказькій товарній біржі. До речі, світовий товарний біржовий обіг, який вимірюється сотнями трільйонів доларів забезпечують близько 80 товарних бірж [2-4].

Практично всі вітчизняні біржі не мають сучасної матеріально-технічної бази, електронних систем торгівлі та клірингу, малопотужні, середній розмір статутного капіталу кожної із них не перевищує 300 тис. грн, а сума щорічних надходжень ледь досягає 100 тис. грн, вони і надалі залишаються інвестиційно непривабливими, укомплектовані фахівцями, що недосконало володіють знаннями сучасних біржових технологій і надалі залишаються інвестиційно непривабливими, торгують лише спотовими та форвардними контрактами [2].

В останні роки намагання активних прихильників біржового товарного ринку не призвели до покращення його розвитку. Розроблений і прийнятий ще в 2004 р. Закон України “Про державну підтримку сільського господарства України”, в якому був врахований досвід країн з перехідною економікою щодо розбудови біржового ринку, визначив основи державної політики в бюджетній, кредитній, цінній, регуляторній та інших сферах розвитку аграрного біржового ринку. Для вирішення вказаних цілей було передбачено створення Аграрного фонду, Аграрної біржі, Державного інтервенційного фонду та обґрунтовано організаційні механізми створення організованого аграрного ринку. Проте, цей закон і до цього часу існує без чіткої стратегії розбудови, в ньому не розроблений ефективно діючий механізм товарних і фінансових інтервенцій для підтримання рівноваги ціноутворення, що призвело до монополізації аграрного ринку трейдерами і поставщиками матеріально-технічних ресурсів. До цього часу на Аграрній біржі не впроваджена торгівля ф'ючерсами та опціонами на сільськогосподарську продукцію, не створена відповідна інфраструктура. Практично більшість позицій цього закону, що передбачали розбудову біржового товарного ринку не виконані.

На вітчизняному ринку зерна, олійних та інших культур сьогодні від імені держави продовжують приймати участь чотири державні установи. Не дивлячись на їх чітко визначені функції директивними документами, особливо ПАТ Аграрного фонду, їхня присутність не впливає на стабілізацію та регулювання ціноутворення, підвищення конкурентоспроможності на вітчизняному і світовому ринках, ефективність управління накопиченими товарними запасами, а відзначаються вони лише кількістю порушених кримінальних справ. Відсутність наполегливості у впровадженні біржових механізмів ціноутворення, монополізація ринків продовольчих товарів створює умови для постійного виникнення інфляційних процесів, необґрунтованого підвищення споживчих цін і призводить до дестабілізації економіки у цілому.

Про негативні наслідки відсутності біржового ринку свідчать факти монопольного ціноутворення на ринку зерна. Нині ціни на внутрішньому ринку, особливо в перші місяці збору урожаю, диктуються провідними зернотрейдеромі внаслідок чого, як показують дослідження зарубіжних фахівців, вітчизняний товаровиробник одержує близько 66 % від кінцевої ціни реалізації, щорічно не доотримуючи мільярди гривень (рис. 2) [2].

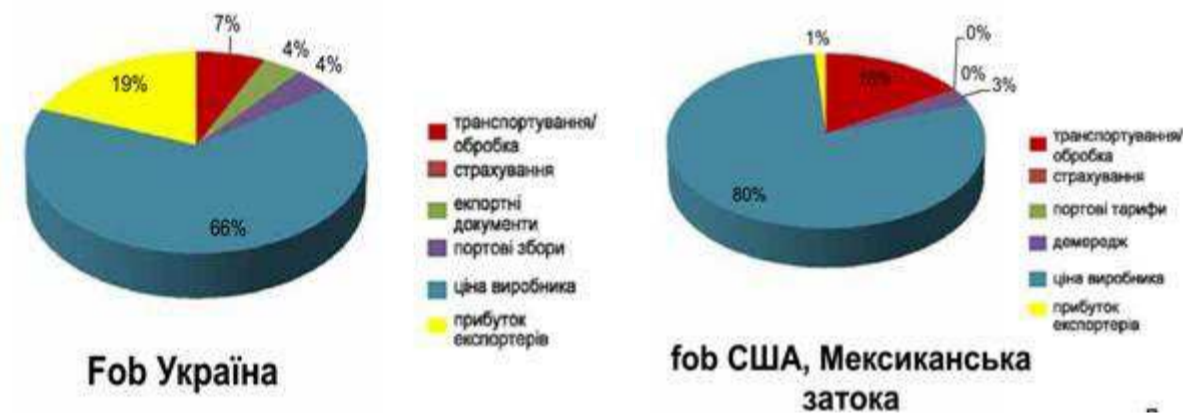

Рис. 2. Порівняльна структура розподілу доходів від реалізації зерна на вітчизняному та американському ринках

Джерело: розрахунки USAID FINREP-II

Безплідні дискусії щодо ефективності функціонування державної Аграрної біржі та інших бірж, що постійно провокуються прихильниками “вільної економіки” привели до повного занепаду біржового ринку і більшість бірж, незалежно від їх форми власності, перестали функціонувати. Досвід Індії, Китаю та інших країн свідчить про високу ефективність функціонування бірж, де одним із засновників виступає держава. Ці біржі протягом останніх років постійно входять в топ-десять провідних бірж світу. Не до кінця сприймаючи, а можливо навіть не розуміючи, що відбувається в країні на фізичних ринках газу, металів, нафтопродуктів, валюти сучасні «реформатори», на превеликий жаль, направляють на такий же шлях розвитку і аграрний ринок, за мовчазної згоди Мінагрополітики України. Тому, вимагає особливої уваги розбудова інфраструктури для функціонування біржового товарного ринку, передусім, таких його елементів, як клірингово-розрахункова система, біржові склади, електронні платформи. Не менш важливе значення відіграє робота з підготовки і перепідготовки фахівців та охоплення інформацією виробників, переробників, трейдерів та інших верств суспільства щодо переваг біржової торгівлі.

Як показують дослідження фахівців USAID (табл. 3) серед учасників зайнятих у зерновому бізнесі країни понад 90 % серед опитаних респондентів лише чули про можливість і переваги біржових механізмів при розробці стратегії виробництва, зберігання та реалізації продукції.

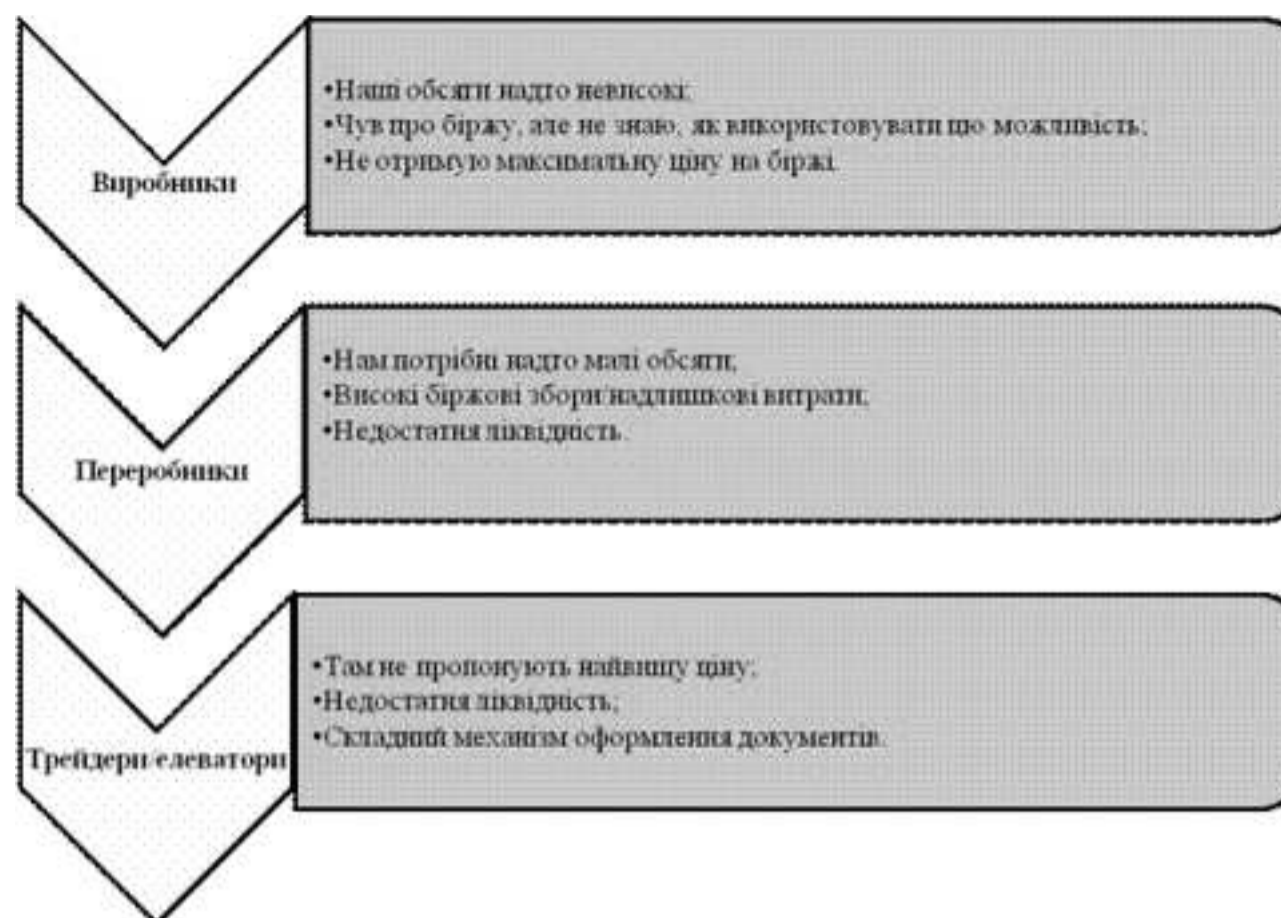

Рис. 3. Основні причини, вказані респондентами щодо відмови у використанні послуг вітчизняних бірж

Джерело: дослідження USAID FINREP-II

Відповіді опитаних респондентів свідчать про повне незрозуміння принципів функціонування біржового товарного ринку і за своїм змістом вони відповідають рівню розуміння 50-60-х років минулого століття, характерного на той час для учасників сучасних країн з ринковою економікою.

Одна із важливих функцій біржового ринку – забезпечення стабільності податкових надходжень до бюджетів різних рівнів, за наявності прозорого ціноутворення. Відсутність останнього у нашій країні на ринку енергоносіїв, металів породжує новітні схеми ціноутворення і, відповідно, оподаткування, по типу на вугілля – за формулою «Роттердам плюс», на газ – «Дюссельдорф плюс», тощо.

Можна лише прогнозувати, що при такому стані розвитку біржового аграрного ринку в нашій країні, що займає провідне місце у світі за експортом агропродовольчої продукції, найближчим часом можуть з'явитись і інші вище вказані схеми ціноутворення для фуражної кукурудзи, пшениці, ячменю і т.д. Отже, така перспектива уже сьогодні змушує нас задуматись.

Для негайного виправлення стану щодо подальшого розвитку біржового товарного ринку в країні необхідно:

- включити в програму діяльності Уряду питання розвитку біржового товарного ринку, з одночасним затвердженням Концепції його розвитку до 2025 р.;
- розроблену Концепцію розвитку біржового товарного ринку до 2025 р. винести на суспільне обговорення з подальшим затвердженням її Урядом. У рамках цієї концепції розробити та подати на розгляд до Верховної Ради проекти Законів “Про товарний біржовий ринок”, “Про товарні деривативи”, “Про кліринг та біржову розрахункову діяльність”, в яких передбачити механізм державного регулювання біржового товарного ринку та створення спеціального державного органу його регулювання;
- внести зміни і доповнення до Податкового, Господарського та Кримінального кодексів України, кодексу України про адміністративні правопорушення та законів України “Про ліцензування видів господарської діяльності”, “Про державну підтримку сільського господарства України”, “Про ціни і ціноутворення”, “Про банки і банківську діяльність”;
- після прийняття закону України “Про товарний біржовий ринок” провести сертифікацію (відповідності) усіх бірж та прийняти відповідне урядове розпорядження, яким передбачити створення у країні 3-4 спеціалізованих товарних бірж (металу, газу, нафтопродуктів, енергоносіїв), за обов'язкової участі держави, як одного із засновників.

Стосовно функціонування біржового ринку продукції агропромислового комплексу, який найбільше потерпає від відсутності в країні чітко діючої системи ринкових взаємовідносин, то тут необхідно зробити наступні кроки:

- прийняти в новій редакції Закон України “Про державну підтримку сільського господарства України”, де кардинально змінити підходи до розбудови організованого аграрного ринку, підвищення ролі держави в цьому процесі, а головне передбачити фундаментальне реформування ринку сільськогосподарської продукції;
- реорганізувати та об'єднати державні структури, що працюють на агропродовольчому ринку в єдину структуру, головними функціями якої повинно стати виконання міждержавних торговельних угод з продажу агропродукції, активна торгова позиція на внутрішньому ринку, товарні та фінансові інтервенції, фундаментальна робота по впровадженню форвардної закупівлі агропродукції через біржовий ринок;
- враховуючи позитивний досвід багатьох країн світу, де за активної участі держави створений високоєфективний біржовий ринок, вважаємо за необхідне реорганізувати діючу Аграрну біржу, залучивши до її засновників провідних вітчизняних зернотрейдерів, керівників аграрних холдингів, інвесторів, одну із провідних бірж світу, інформаційні агентства, професійні об'єднання. При цьому, залишивши за державою (50 +1 акція);
- забезпечити у короткий термін на реорганізованій Аграрній біржі функціонування єдиної національної торгової електронної системи та клірингово-розрахункового центру, що дасть можливість здійснювати біржову торгівлю одночасно в усіх регіонах країни за всіма видами біржових товарів та організувати товарні і фінансові інтервенції на цьому ринку.

Враховуючи національну важливість ринків зерна та олійних культур, для забезпечення їх стабільності функціонування необхідно розробити систему законодавчо-правових актів якими передбачити:

- експорт зерна зарубіжними та вітчизняними зернотрейдерами дозволяється здійснювати лише за умов формування цін на організованому біржовому ринку;
- купівля і продаж товарного зерна, насіння олійних культур на внутрішньому ринку в обсязі понад 400 тонн здійснюється виключно через електронну платформу та клірингово-розрахунковий центр Аграрної біржі;
- на угоди купівлі-продажу товарного зерна, насіння олійних культур в обсязі понад 100 тонн, що не зареєстровані на біржі, встановлюється акциз;
- здійснювати першочергову фінансову підтримку (пільгове кредитування та ін.) лише тих виробників сільськогосподарської продукції, які здійснюють реалізацію її через біржовий ринок;
- преференції з відшкодування ПДВ мають лише ті суб'єкти ринку, що провели розрахунки своїх угод через клірингово-розрахункову систему Аграрної біржі;
- сільськогосподарські підприємства усіх форм власності, що спеціалізуються на виробництві зерна, олійних культур, мають право оподатковуватись єдиним податком IV групи за умови реалізації на біржовому ринку не менше 70 відсотків задекларованих обсягів виробництва цієї продукції.

Висновки. Комплексний підхід до виконання перелічених заходів стане ефективним у розбудові вітчизняного біржового товарного ринку лише за умов спільних зусиль з боку держави, біржової спільноти, учасників аграрного ринку, що дозволить наблизити біржовий товарний ринок до цивілізованих засад його розвитку і забезпечить прискорення формування ринкових засад економіки в нашій країні.

Література.

1. Маслак О.М. Розвиток біржового ринку зерна / О.М. Маслак// Вісник Сумського НАУ. – 2008. – Вип. 1. – С. 202–206.
2. Яворська В.О. Біржовий товарний ринок: навч. посіб.// В.О. Яворська, М.О.Солодкий, – К.: ЦП КОМПРИНТ, 2015. – 576 с.
3. Яворська В.О. Світовий біржовий ринок: сучасний стан та тенденції розвитку [Електронний ресурс]/ В.О. Яворська, М.О. Солодкий// Агросвіт. – 2013. – № 13. – Режим доступу: http://www.agrosvit.info/pdf/13_2013/9.pdf (http://www.agrosvit.info/pdf/13_2013/9.pdf).
4. Яворська В.О. Етапи розвитку ф'ючерсної торгівлі на світовому біржовому ринку [Електронний ресурс]/ В.О. Яворська// Приазовський економічний вісник. – 2017. – № 3. – Режим доступу: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/4.pdf.
5. Сорос, Джордж. Новая парадигма финансовых рынков. / Дж. Сорос. – Манн: Иванов и Фербер, 2008. – 192 с.

References.

1. Maslak, O.M. (2008), “ Development of the grain exchange market”, Visnyk Sums'koho NAU, vol. 1, pp. 202–206.
2. Yavorska, V.O. (2015), Birzhovyy tovarnyy rynek [Commodity exchange market], Komprint, Kyiv, Ukraine.
3. Yavorska V.O. and Solodky, M.O. (2013), “ The world exchange market: the current state and development trends”, Ahrosvit, vol. 13, available at: http://www.agrosvit.info/pdf/13_2013/9.pdf (http://www.agrosvit.info/pdf/13_2013/9.pdf). (Accessed 10 October 2017).
4. Yavorska, V.O. (2017), “Stages of futures trading development in the global exchange market”, Pryazov'skyj ekonomichnyj visnyk, vol. 3, available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/4.pdf (http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/4.pdf). (Accessed 10 October 2017).
5. Soros, George. (2008), A new paradigm of financial markets, Mann: Ivanov and Ferber, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2017 р.

(<http://www.poligrafua.net/>)

bigmir.net

3668 1818

(<http://www.bigmir.net/>)

Вропу.

ТОВ "ДКС Центр"